

УДК 349.22:331.108.6

К.В. КОВАЛЕНКО, Харківський національний університет внутрішніх справ

ЗАГАЛЬНА ТА СПЕЦІАЛЬНА ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність

Попри шістнадцятирічну історію незалежності України, з часів СРСР законодавство про дисциплінарну відповідальність розвитку в нашій державі майже не зазнало: можна згадати лише про дисциплінарні статuti Збройних сил і міліції, а також окремі, розрізнені норми Кодексу законів про працю України і Виправно-трудоного кодексу України. Не приділялось належної уваги цим питанням і в правовій доктрині. Як правило вони розглядалися лише в рамках підручників з адміністративного і трудового права. В зв'язку з цим росте кількість громадян, які, на нашу думку, незаконно притягуються до адміністративної та дисциплінарної відповідальності лише через вади відповідного законодавства.

Більшість робіт, присвячених дисциплінарній відповідальності, датовано радянським періодом, а сучасні роботи здебільшого торкаються окремих аспектів дисциплінарної відповідальності [1, с.176]. Такий стан розробленості проблеми потребує новітніх досліджень в галузі трудового права, бо, як і запобіганні правопорушень, у максимально можливому усуненні шкоди, що заподіюється ними суспільству.

Отже, метою статті є аналіз питань загальної та спеціальної дисциплінарної відповідальності як з точки зору теорії права, так і галузевої науки - трудового права, їх закріплення в чинному законодавстві України, внесення пропозицій щодо авторського визначення дисциплінарної відповідальності в цілому, загальної та спеціальної дисциплінарної відповідальності зокрема. Новизна статті міститься у визначенні поняття дисципліна-

рної відповідальності.

Дисциплінарна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності; її дослідженню присвячено низку робіт, однак її загальноновизнану концепцію ще не розроблено. Юридична відповідальність є проявом загально-соціологічного феномена - соціальної відповідальності, її специфічним різновидом. Існування соціальної відповідальності обумовлено нормативним регулюванням суспільних відносин, зміст яких, у свою чергу, визначено виробничо-економічним укладом суспільства. Юридична відповідальність завжди реалізується через конкретні правовідносини, змістом яких є обов'язок правопорушника давати звіт про свої неправомірні вчинки та відповідне право, правомочність іншого суб'єкта вимагати цього звіту, примушувати до реалізації обов'язку [2, с.157].

Щодо визначення поняття юридичної відповідальності у спеціальній літературі існує багато різноманітних поглядів, які в основному полягають на виокремленні позитивної та негативної юридичної відповідальності.

В позитивному аспекті юридичну відповідальність розглядають такі вчені, як, зокрема, З. Астеміров, Б. Назаров, П. Недбайло та ін. За такого підходу, під відповідальністю, як правило, розуміють здатність суб'єкта виконувати певні вимоги й реалізувати завдання, що стоять перед ним, досягаючи спільно або особисто відчутного результату, або відповідальне ставлення особи до своїх обов'язків, відповідальність за правильне виконання особою покладених на неї законних обов'язків [3, с.75].

З точки зору П. Недбайло, сутність юридичної відповідальності полягає в «самостійній та ініціативній діяльності в рамках правових норм, вона в усіх випадках включає в себе досягнення позитивних цілей, це відповідальність за успіх у роботі... у людини відповідальність настає вже тоді, коли вона приступає до виконання своїх обов'язків, і не тільки, коли вона їх не виконує, або почне діяти навпаки їм» [4, с.50-51].

Разом із тим, серед вчених, які виділяють позитивну юридичну відповідальність, немає єдності як у розумінні самої сутності такої відповідальності, так і в інших, пов'язаних з нею питаннях [5, с.41-42]. Відповідно до зазначеної концепції ця відповідальність розбухає до неймовірних і непотрібних розмірів, як слушно зауважує В. Бабаєв. Крім того, поняття правової позитивної відповідальності тим чи іншим чином пов'язане з припущенням, що правом регулюється не тільки поведінка, але й внутрішній, духовний світ людини [6, с.505].

Більш вживаним та загальноприйнятим є тлумачення юридичної відповідальності як негативної - заходу державного примусу за вчинене правопорушення, спрямованого на минуле, вже вчинене протиправне діяння. Сутність негативної відповідальності полягає в тому, що вона являє собою зовнішню по відношенню до особи, яка несе відповідальність, суспільну реакцію на протиправну поведінку особи. Негативна відповідальність - це відповідальність за минулу поведінку, за проступки, що суперечать правовим нормам. У ній має вираз реакція на факт порушення зі сторони суспільства, держави.

В розумінні Р. Халфіної, поняття відповідальності застосовується для визначення негативних наслідків для особи або організації, які вчинили неправомірний проступок, тому відповідальність «може бути тільки ретроспективною», тобто негативною [7, с.316-317]. С. Братусь трактує юридичну відповідальність як виконання зобов'язання на підставі державного чи прирівняного до нього суспільного примусу, добровільне же виконання зобов'язання юридичною відповідальністю не є, відповідальність - не правовідносини, а атрибут, властивість обов'язку на тій стадії його реалізації, коли вона не виконується добровільно, навіть при бажанні зобов'язаної особи, і тому застосовується державний примус [8, с.102].

«Відповідальність, - вважали О. Іоффе і М. Шаргородський, - повинна виражатися у певних негативних наслідках для правопо-

рушника в порівнянні з тим станом, в якому він перебував до скоєння правопорушення». Вони висловлювали думку про те, що якби відповідальність зводилася до здійснення в примусовому порядку обов'язку, що і раніше лежав на правопорушникові, в останнього не було б ніяких стримуючих юридичних мотивів до того, щоб не скоювати правопорушень, оскільки виконати обов'язок, що лежить на ньому, він повинен незалежно від того, чи настане чи не настане притягнення до відповідальності [9, с.318]. Аналогічної позиції додержується й А. Петелін: «...концепція, що відносить примусове виконання юридичного обов'язку до сфери відповідальності, неспроможна й в емпіричному плані, тому що служить теоретичним обґрунтуванням відсутності покарання правопорушників» [10, с.21]. При такому підході, як відзначав О. Іоффе, правова відповідальність ідентифікується з обов'язком, який вона забезпечує, і між ними зберігається тільки формальна різниця (добровільний чи примусовий спосіб здійснення). Тому не слід відносити примусове здійснення невиконаного обов'язку до правової відповідальності.

Що стосується підстав юридичної відповідальності, то в теорії права немає єдиного розуміння і вони розглядається в двох значеннях. Так, І. Самощенко і М. Фарукшин виділяють правову і фактичну підстави відповідальності. Правова підстава відповідальності - це наявність правової норми, що встановлює юридичну відповідальність за вчинене діяння. Фактичною підставою відповідальності є дія (бездіяльність), заборонена правовою нормою, тобто вчинення власне правопорушення [11, с.71-73]. «Пропорушення - підстава відповідальності; де є правопорушення, там є (повинна бути) відповідальність; без правопорушення немає відповідальності», - пише М. Малєїн, і констатує: «Ці давно сформовані положення ясно виражають нерозривний зв'язок між двома юридичними категоріями - правопорушенням і відповідальністю» [12, с.130].

Відносно ознак правопорушення, то П.

Рабінович вважає, що ознаками правопорушення є суспільна шкідливість або небезпечність, протиправність і винність діяння, яке вчинюється деліктоздатним суб'єктом [13, с.146]. В. Нерсесянц серед ознак правопорушення (проступку) також виділяє такі, як суспільна шкідливість, винність, протиправність діяння (дії або бездіяльності), які вчинюються окремими дієздатними громадянами чи організаціями [14, с.517]. М. Хавронюк, визначає такі ознаки правопорушення: правопорушення є діянням (дією або бездіяльністю), (вчинком, поведінкою); воно є протиправним (неправомірним); правопорушення - це винне діяння; правопорушення - це діяння, яке тягне юридичну відповідальність в адміністративно-процесуальній формі, адміністративній та кримінальній, дисциплінарно-процесуальній формі [15, с.12].

Головними критеріями поділу правопорушень на дві групи - злочини і проступки - є характер і ступінь суспільної шкідливості і суб'єктивний фактор.

На думку М. Кравчука, «...залежно від ступеня суспільної небезпеки всі правопорушення поділяються на проступки та злочини», при цьому «проступок - протиправне винне діяння, яке має зовнішню схожість зі злочином, але має меншу ступінь суспільної небезпеки. Проступки є: конституційні..., цивільні..., трудові..., дисциплінарні..., адміністративні» [16, с.185-186].

До основних ознак дисциплінарного проступку відносять: протиправність дії (бездіяльності), що порушує дисципліну; наявність шкідливих наслідків у широкому розумінні (соціальних, економічних та ін.) для підприємства, колективу установи, суспільства; причинний зв'язок між протиправною дією (бездіяльністю) і шкідливими наслідками; вину працівника, що його скоїв.

Таким чином можна дати наступне визначення дисциплінарного проступку: винне невиконання або неналежне виконання працівником покладених на нього законодавством про працю, статутами, положеннями, колективним трудовим договором

обов'язків.

Загальним об'єктом дисциплінарного проступку виступає дисципліна - становище, за якого усі суб'єкти правовідносин влади і підпорядкування неухильно додержуються порядку і правил, встановлених законами, статутами, положеннями.

Оскільки дисциплінарні проступки стосуються різних сторін службової діяльності, доцільно виділяти ще їх безпосередні об'єкти. Так, Д. Гавриленко розрізняє три групи таких об'єктів: а) службові обов'язки, визначені за посадою, порушення яких може спричинити обмеження прав, інтересів, честі, гідності, особистої недоторканності окремих громадян, інтересів і прав державних і громадських організацій; б) правила додержання службової дисципліни (режим робочого часу, розпорядок дня працівників, правила поведінки зі службовими документами); в) загальні правила поведінки державних службовців поза службою, а також етичні вимоги, що ставляться до них [17, с.277-278].

Об'єктивна сторона дисциплінарних правопорушень характеризується діянням (дією або бездіяльністю), і лише в окремих випадках (так званий матеріальний склад правопорушення) суспільно шкідливими наслідками і причинним зв'язком між діянням і наслідками, а також такими ознаками, як місце, час, обстановка, засіб вчинення діяння.

З суб'єктивної сторони дисциплінарні правопорушення характеризуються виною у формі умислу або необережності. При цьому вина (винність) особи, яка вчинила порушення, є однією з обов'язкових умов, необхідних для того, щоб порушення обов'язків служби потягло за собою накладення дисциплінарного стягнення. З юридичної точки зору вина передбачає психічне ставлення особи до вчиненого, є показником певної відповідності між об'єктивно суспільно шкідливими діями (бездіяльністю) правопорушника і його психічною діяльністю [18, с.72-76].

Суб'єктом дисциплінарного правопорушення може бути тільки фізична осудна осо-

ба. При цьому вік такої особи може бути різним, визначається окремими актами законодавства більш або менш конкретно і залежить, наприклад, від віку, по досягненні якого особа може стати суддею.

Дисциплінарна відповідальність полягає у застосуванні до відповідних осіб дисциплінарних стягнень. Дана ознака є визначальною для дисциплінарної відповідальності і настільки глибоко відбиває сутність даного виду відповідальності, що поняття «дисциплінарна відповідальність» та «дисциплінарне стягнення» нерідко вживаються в літературі та практиці як рівнозначні.

Дисциплінарний примус є позасудовим, для нього властиве широке використання морально-правових санкцій, він здійснюється суб'єктами дисциплінарної влади. Якщо засоби цивільно-правового примусу можуть застосовуватись як до індивідуальних, так і до колективних суб'єктів права, то засоби дисциплінарного примусу застосовуються тільки до фізичних осіб, вони не тільки персоніфіковані, але й індивідуалізовані. В його рамках існує багато санкцій та процедур, розрахованих на визначену групу осіб [19, с.348-349].

Враховуючи наведене, дисциплінарна відповідальність може бути загальною і спеціальною. Такий поділ, на думку Ю. Адушкіна, обумовлений трьома підставами: по-перше, включенням особи в той чи інший тип колективу; по-друге, належністю громадянина до організації певного виду (наприклад, особливо регулюється відповідальність працівників підприємств і установ систем різних транспортних міністерств, працівників прокуратури, суддів та ін.); по-третє, характером функцій, виконуваних особою в даній організації. Особливо регламентується відповідальність тих працівників, діяльність яких становить основний зміст даної організації - це судді, прокурори, слідчі прокуратури та ін. (на відміну від осіб, що виконують у тій же організації допоміжні функції). «Відзначені чинники, - продовжує далі автор, - обумовлюють (стосовно різних суб'єктів)

специфіку підстав відповідальності, переліків стягнень, ієрархії дисциплінарної влади, процесуальних форм і, відповідно, визначають диференціацію дисциплінарної відповідальності» [20, с.28-29].

Отже, загальна дисциплінарна відповідальність настає на підставі норм КЗпП України і правил внутрішнього трудового розпорядку. Вона поширюється на переважну більшість працюючих, включаючи сезонних і тимчасових працівників, на яких не поширюється дія статутів і положень про дисципліну та інших спеціальних положень. Навіть у тих галузях народного господарства, де діють статuti чи положення про дисципліну, значна частина працівників несе загальну дисциплінарну відповідальність.

Спеціальна дисциплінарна відповідальність передбачена тільки для конкретно визначених категорій працівників на підставі статутів та положень про дисципліну і спеціальних нормативних актів. Вона характеризується спеціальним суб'єктом дисциплінарного проступку, особливим характером дисциплінарного проступку, спеціальними видами дисциплінарних стягнень, особливим порядком накладення та оскарження дисциплінарного стягнення. Спеціальним суб'єктом є працівник, який несе дисциплінарну відповідальність за спеціальними нормативно-правовими актами - статутами, положеннями, законами. Спеціальна дисциплінарна відповідальність працівників відрізняється від загальної дисциплінарної відповідальності більш широким змістом дисциплінарного проступку і більш суворими санкціями. Так, для певних категорій працівників, вимоги морального змісту включені в їх трудові обов'язки. Це стосується суддів, прокурорів, державних службовців, працівників, що виконують виховні функції. Недотримання таких норм, аморальна поведінка не тільки під час роботи, але і в побуті є підставою для притягнення такого працівника до дисциплінарної відповідальності аж до звільнення з посади.

Законодавством, статутами і положення-

ми про дисципліну передбачено більш широке коло дисциплінарних стягнень. Так, до суддів застосовуються такі дисциплінарні стягнення: догана, пониження в класному чині; до адвокатів - попередження, зупинення дії свідоцтва про право зайняття адвокатською діяльністю на строк до одного року, анулювання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю. На працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами, положеннями й іншими актами законодавства про дисципліну, дисциплінарні стягнення можуть накладатися не тільки органом, який відає прийомом на роботу, а також спеціальними органами, зокрема - щодо суддів - кваліфікаційними комісіями суддів.

Підсумовуючи наведене, можна сформулювати дефінітивний апарат дисциплінарної відповідальності: дисциплінарна відповідальність як родове поняття і загальна та спеціальна дисциплінарна відповідальність як видове поняття.

Дисциплінарна відповідальність - це зазнання (претерпіння) особою, винною у порушенні норм трудової дисципліни (дисциплінарний проступок), негативних наслідків з боку уповноваженого суб'єкта, що виражаються у дисциплінарних стягненнях.

Загальна дисциплінарна відповідальність - це зазнання особою, винною у порушенні норм трудової дисципліни, негативних наслідків з боку уповноваженого суб'єкта, що виражається у дисциплінарних стягненнях, види та підстави застосування яких передбачено КЗпП.

Спеціальна дисциплінарна відповідальність - це зазнання особою, винною у порушенні норм трудової дисципліни, негативних наслідків з боку уповноваженого суб'єкта, що виражається у дисциплінарних стягненнях, види та підстави застосування яких передбачено спеціальними нормативно-правовими актами (закони, статuti, положення).

Наведені визначення, ймовірно, не позбавлені недоліків. За суттю, їх мета - привер-

нути увагу науковців до необхідності формування усталених, загально визнаних понять дисциплінарної відповідальності. Врешті-решт, їх відсутність безпосередньо негативно впливає на юридичну практику, зокрема на нормотворчу діяльність, перешкоджає формуванню стрункої та гармонійної системи законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова А.А. Дисциплина труда в СССР. -М.: «Юридическая литература», 1969. -176 с.
2. Трудове право України: Курс лекцій /За ред. П.Д. Пилипенко. -Львів: Вільна Україна, 1996. -157 с.
3. Нижник Н., Плахотнюк Н. Відповідальність - інструмент управління // Віче. -2001. -№ 5. -75 с.
4. Недбайло П.Е. Система юридических гарантий применения правовых норм // Правоведение. -1971. -№ 3. -С.50-51.
5. Венедиктов В.С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве. -Харьков: Консум, 1996. -136с.
6. Теория государства и права /Под ред. В.К. Бабаева. -М.: Юристь, 1999. -550с.
7. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношениях. -М.: Юрид. лит., 1974. -351 с.
8. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность (очерк теории). -М.: Юрид. лит., 1976.
9. Йоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. -М.: Госюриздат, 1961.
10. Петелин А.И. Проблемы правовой ответственности в социалистическом обществе: Учебное пособие. -Омск: Омская высш. шк. милиции, 1976. -119 с.
11. Самощенко И.С., Фарукшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. -М.: Юрид. лит., 1971. -240с.
12. Малейн Н.С. Правонарушение: Понятие, причины, ответственность. -М.: Юрид. лит., 1985.
13. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навчальний посібник. -

К.: Атіка, 2001. –396 с.

14. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. –М., 2001. -540 с.

15. Хавронюк М. Дисциплінарні правопорушення і дисциплінарна відповідальність: Навчальний посібник. –К.: Атіка, 2003. -240 с.

16. Кравчук М.В. Теория держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник. –Тернопіль: Карт-бланш, 2002. -400 с.

17. Гавриленко Д.А. Государственная ди-

сциплина: сущность, функции, значение /Под ред. А.П. Шергина. –Минск: «Наука и техника», 1988. –326 с.

18. Виноградова Л.Є. Зміст правопорушення як підстава притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів // Митна справа. –2003. -№ 3. –С.72-76.

19. Бахрах Д.Н. Административное право: Учебник. –М.: Изд-во БЕК, 1997. –350 с.

20. Адушкин Ю.С. Дисциплинарное производство в СССР. –Саратов, 1986. –128 с.

Коваленко К.В. Загальна та спеціальна дисциплінарна відповідальність // Форум права. -2008. -№ 2. –С.231-236 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08kkvsdv.pdf>

На основі аналізу спеціальної літератури та наукових розробок зроблена спроба прослідкувати становлення концепції дисциплінарної відповідальності, дати визначення дисциплінарної відповідальності, загальної та спеціальної дисциплінарної відповідальності.

Коваленко К.В. Общая и специальная дисциплинарная ответственность

На основе анализа специальной литературы и научных разработок сделана попытка проследить становление концепции дисциплинарной ответственности, дать определения дисциплинарной ответственности, общей и специальной дисциплинарной ответственности.

Kovalenko K.V. General and a special disciplinary responsibility

On the basis of the analysis of the special literature and scientific development attempt to look after becoming of the concept of a disciplinary responsibility is made to give definitions of a disciplinary responsibility, the general and special disciplinary responsibility.